

Proa

SEBASTIÀ JUAN ARBÓ
Els homes de
la terra i el mar

SEBASTIÀ JUAN ARBÓ

ELS HOMES DE LA TERRA I EL MAR

Traducció de Joan Todó

Proa

Proa
A Tot Vent

L'edició d'aquesta obra ha obtingut un ajut
de l'Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita

Primera edició: maig del 2015

© Hereus de Sebastià Juan Arbó, 2015
© de la traducció: Joan Todó Cortiella, 2015
Disseny de la coberta: Carlos Cubeiro
© de la imatge de coberta: 2014 Miquel Patton, *Paisatge*, Oli sobre paper

Títol original: *Los hombres de la tierra y el mar*

Drets exclusius en llengua catalana:
Raval Edicions SLU, Proa
Pedro i Pons, 9-11
08034 Barcelona
www.proa.cat

ISBN: 978-84-7588-568-1
Dipòsit Legal: B. 10.807-2015
Composició: Víctor Igual, SL
Impressió: Limpergraf

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

SUMARI

<i>Nota editorial</i>	7
-----------------------------	---

PRIMERA PART

<i>Sant Carles de la Ràpita</i>	13
Els meus avis i els seus fets	27
Un drama del mar	47
Neix un nen	53
Accidents del mar	66
Una família d'estrangers i una estrangera	72
Primer despertar	86
Infantesa	93
La meva mare	98
Les festes del poble	104
Els toros	113
Els correbous	120
Fets remarcables	129
L'escola	135
La Casa Blanca	138
La vida a la masia	149
Una dona de la terra	163
La fi de Quico	172
Adéu a Sant Carles	178

SEGONA PART

El nou poble	193
El poble de l'Ebre	198
Comença una amistat...	208
L'aprenent de la vida	214
L'escolar	221
Un professor i un alumne	228
Relats d'hivern	232
Tavernes i baralles	237
Tipus de l'època	242
Nits del poble	247
Les vetllades	258
Visites i accidents	262
Llums noves	276
L'ombra sobre la llar	283
Nocturn de camí	291
El pare i el fill	298
Les Basses	306
La trilla	311
El retorn	318
La fi del somni	328
Una illa al Poble	334
Llum d'ocàs	347
Pureses	357
Les vacances	362
La senyora i jo	373
Una artista	384
Una excursió al Port	393
La muntanya	404
Un drama de família	424
El vell i els seus fantasmes	434
Final i principi	444

Sant Carles de la Ràpita, el meu poble, es troba a la vora del mar, prop de l'Ebre, al límit occidental de les seves ribes. Al seu darrere hi ha el Montsià. El Montsià el resguarda dels vents del Nord; li avança les nits i serveix de guia als mariners amb la forma dels seus cims.

Cada estiu, d'uns anys ençà, torno a Sant Carles. No sé quina inclinació misteriosa m'ha dut finalment als camps, als records de la meva infantesa; només sé que aquesta tornada anual s'ha fet cada any més irresistible.

Davant de Sant Carles s'aixeca un petit turó, la Guardiola, amb una torre ruïnosa al capdamunt. Aquesta torre, anomenada al poble «La Torreta», va servir un dia, en temps de la pirateria, per vigilar les entrades del port i avisar en casos de perill. Avui és en ruïnes. Moltes vegades, ja sigui al matí, ja sigui a la tarda, però sempre en dies molt clars, he pujat a aquesta altura.

Des de la Torreta es contempla en vast panorama tot l'escenari on va transcórrer la meva infantesa. El mar s'obre davant els ulls en una àmplia visió; a la

dreta es veu el Montsià, altíssim, allunyant-se, paral·lel al mar, per morir no gaire lluny, en ràpida davallada enfront de les Cases d'Alcanar; entre el Montsià i el mar, la cinta blanca de la carretera s'allunya a través dels horts i els camps d'oliveres. Allà en la distància, en dies molt clars, puc veure la silueta de Peníscola, dibuixant-se mar endins.

Per la banda oposada, es descobreix l'àmplia extensió de les riberes; veig les masies i els llogarrets sembrats per tota la seva extensió; els canals i els estanys, entre el to daurat dels arrossars, i al lluny l'Ebre, com una cinta brillant, descrivint corbes pel centre de la immensa vall, pel camí de la mar.

Des de prop del riu, un braç de terra s'endinsa per les aigües, avança fent una àmplia corba pel davant de Sant Carles.

El mar, dins aquest braç de terra, forma una badia immensa. Les aigües estan assossegades; la seva respiració és mansa i tranquil·la, com un lleu esbufec, amb un lent, un tènue morir d'onades a les ribes. Els colors de l'aigua, sempre bellíssims, sobre una suavitat gairebé irreal, muden contínuament segons els vents, segons el color del cel que s'hi reflecteix i segons la profunditat de les aigües, sempre escasses, i formen amb els seus jocs canviants el més meravellós dels espectacles.

Aquí i allà, a l'espai de la badia, es veuen les barques de pesca, amb les veles llatines avançant lentament; dalt de tot, per l'horitzó, voguen uns núvols

lleugers; a sota, per la mar, es veuen córrer les seves ombres sobre la superfície llisa.

Aquí, als meus peus, gairebé a tocar, veig Sant Carles. És un d'aquells matins clars, després de la pluja. El poble apareix límpid, obert, visible en els detalls més minúsculs. Des d'aquí veig l'ampla albereda, una albereda sense àlbers;* veig la plaça, oberta, gairebé formant una creu amb l'albereda; els carrers amples que condueixen al mar, la torre de l'església, les fàbriques, el port.

Més a prop meu, aquí al peu del turó, s'obre l'antiga devesa, ja envaïda per les construccions; el camp d'esports, molt net, amb la seva pista, les parets blanques i la verdor de l'herba: veig les escoles, encara més a prop, escalant literalment el turó, amb el seu miserable jardí i els pins raquítics. Pel davant de les escoles passa la línia del ferrocarril en construcció, oberta a la terra roja, perdent-se recta entre els garrofers; més enllà, cap a la dreta, veig el pont alt sobre la carretera, els edificis de la Cros amb els seus teulats rojos, els seus murs emblanquinats amb calç, el dipòsit d'aigua, com un elevat bolet gegant; veig prop d'allí les petites vil·les de la costa, tot net i petit, com de joguina; i en el límit, la platja, com una llarga línia d'escumes, perdent-se en la distància.

Més a prop, en la mateixa direcció, veig el poble

* Avui aquesta albereda està plantada d'arbres amb petits jardins, que l'han convertit en un preciós passeig. (*Nota de l'autor.*)

nou, sorgit vora el vell en aquests anys de prosperitat; a l'entrada del poble, en el camí que baixa cap al mar, s'aixeca, encara solitària, la mola de «l'Església Nova».

L'Església Nova constitueix el primer vestigi, la primera relíquia del vell poble en ruïnes; les més importants són, tanmateix, al costat oposat i en aquest matí diàfan també les puc veure des d'aquí. En aquella banda hi veig, en efecte, el vell port abandonat; hi veig els grans edificis, els magatzems, els molls en ruïnes que, d'any en any, van ensorrant-se.

A poc a poc, els records van sorgint en la meva ment; una suau boirina va interposant-se a poc a poc entre el paisatge i jo; gradualment va envoltant-me amb aquesta aura de malenconia que sembla despendre's de les velles ruïnes; a poc a poc la història reviscola davant meu; revisc el miracle d'on sorgí aquest poble i la tristesa del seu destí.

Encara no fa gaires anys... Aquesta plana on està asentada avui Sant Carles era només un camp pedregós, tal vegada amb maresmes als llocs fondos, que davallava cap al mar. La Guardiola estava igual –amb alguna vegetació més– davant d'aquesta plana, i la Torreta, al capdamunt, ja en ruïnes. Els pirates turcs havien deturat les seves incursions i la Torreta, la vella Guardiola que donà nom al turó, s'havia quedat sense objecte.

Enfront de la Guardiola, en la planura pedregosa,

avançada sobre el mar, es veia només la mola ingent d'una antiga fortalesa, anomenada «la torre de la Ràpita»; a l'ombra de la fortalesa, hi havia potser alguna cabana de pescadors que vivien miserablement del seu ofici.

La torre de la Ràpita havia estat en temps passats una espècie d'ermita, de morabit o convent en despoïtat, que pel que sembla és el que significa en àrab la paraula «Ràbida», o lloc de retir i oració. Era un lloc semblant a aquell d'Andalusia on fou acollit Cristòfor Colom amb el seu fill Diego, abans de la seva gran empresa, quan, aventurer humil –o orgullós–, buscava la protecció dels Reis Catòlics. Aquest de Sant Carles fou, a més, centre d'ensenyament famosíssim i famosíssim santuari, on en un dia assenyalat acudien tots els anys els moros en pelegrinatge des dels llocs i pobles més apartats d'Espanya.

El santuari havia entrat en decadència, a mesura que a la nació s'hi havia anat debilitant la puixança dels àrabs, i el 1290, vora l'edifici del vell santuari, tot seguint l'exemple de tantes mesquites i llocs de pelegrinatge àrabs convertits després en esglésies, s'hi va instal·lar un monestir de monges santjoanistes, que passaren a habitar aquestes soledats.

D'aleshores ençà, fins molts anys després, els únics amos del lloc foren les citades monges, les quals, vestides amb l'hàbit negre i la creu blanca de l'Orde sobre el pit, manaren a la fortalesa i a totes les terres –«des

del cim del Montsià fins a la mar»—, que els foren donades a perpetuïtat.

A l'època de Felip II, els pirates turcs organitzaven expedicions i desembarcaments, i entre Cadis i Marsella, i fins i tot Itàlia, no hi havia població a la costa que pogués viure segura. El nostre Delta, per les seves condicions, fou un dels que atreia més sovint la cobdícia dels pirates, i potser el més castigat per les seves incursions. La frase «hi ha moros a la costa»^{*} encara és ben viva als nostres pobles per anunciar un perill. Avui s'emptra quasi sempre en sentit burlesc; en aquells dies el tenia dramàtic i feia tremolar de pànic els pobles.

Defensades per la Guardiola i per les torres del Codonyol i de Sant Joan, prop de la platja, les poderoses monges santjoanistes van continuar habitant el convent fortalesa; van continuar regnant durant molts anys com sobiranes en tot el territori dels seus dominis, i van continuar percebent les rendes de les seves terres, sostenint els ramats immensos i rebent per Nadal i Sant Joan els presents dels pastors i els masovers.

Malgrat tot, foren tants, a la fi, els perills a què estaven exposades, les incursions van fer-se tan freqüents i tan agosarades, que les monges hagueren d'abandonar el convent. Es traslladaren llavors a Tor-

^{*} En català a l'original. (*Nota del traductor.*)

tosa, des d'on continuaren manant i governant i, com sempre, percebent els tributs. La plana, al peu de la Guardiola, va quedar abandonada, més solitària que mai, fins que un dia...

Regnava a Espanya Carles III. Un dia es veié com arribaven a aquest racó, inesperadament, enginyers, arquitectes, alts funcionaris de l'Estat, el primer ministre mateix, tal vegada fins i tot el Rei. Es prengueren mides, s'alçaren plànols, i sota la direcció del carmelita fra Damián de los Apóstoles, ja autor dels plànols dels dos canals de regadiu de l'Ebre, s'emprengué la construcció d'un gran canal. Aquest naixia a Amposta, passava a través de pantans i maresmes i venia a morir al mar, davant meu, davant del turó de la Guardiola.

No hi ha dubte que la idea d'aquest canal estava, en el fons, relacionada amb el vell i atrevit projecte de comunicar la Mediterrània amb l'Oceà, unint l'Ebre amb el Duero, i donar d'aquesta manera una sortida al mar a extenses regions de l'interior. El projecte havia estat ressuscitat i enterrat diversos cops al llarg dels anys, i el seu origen es remuntava a l'època de Felip II. Aquesta vegada, però, venia lligat a una altra idea no tan fantàstica: la idea de fertilitzar els vastos ermots del Delta de l'Ebre, ja en condicions de cultiu; també la de facilitar la navegació pel riu –importantíssima en aquells temps– als seus trams inferiors. Amb aquest canal se li donava a l'Ebre, en efecte, una sortida artificial, s'escurçava el seu recorregut en uns

quants quilòmetres i, alhora que es comptava amb un magnífic port, s'evitaven les dificultats que les crescudes periòdiques de l'Ebre oferien a la desembocadura, amb els perills que comportaven per a la navegació.

Unit a aquest hi havia, tanmateix, un projecte molt més important. Les àmplies perspectives que s'obrien a aquest racó, amb l'empresa del canal, tant per a la navegació com per a la fertilització de les terres; l'amplitud i condicions del port; la situació del lloc i la benignitat del clima i, sobretot, la seva bellesa, havien fet concebre la idea, a més del projecte del canal, d'aixecar aquí una ciutat. Potser la idea fou de Floridablanca; el Rei l'aprovà i fins i tot s'hi entusiasma. La ciutat que s'havia d'aixecar estava destinada, tant en la ment del Ministre com en la del Monarca, a ser una de les més importants i, sobretot, no n'hi ha dubte, la més bella de la costa mediterrània. Estava destinada, en principi, a ser el centre més actiu del comerç d'Índies, el qual darrerament s'havia incrementat molt; seria, a més, el port natural de l'Espanya interior, amb Saragossa al centre, i seria, a la vegada, el lloc de repòs de Carles III.

Es començà batejant-la amb el nom del rei i amb l'atribut del sant, que tantes vegades meresqué aquell rei; després, en record del vell santuari àrab, les ruïnes del qual es veien encara sobre la mar, se li posà el nom de la Ràpita.

Sempre he cregut que en el projecte d'aquesta fundació, com a mínim de cara al futur, hi fou present la idea de Pere el Gran en la de Sant Petersburg, que era la més recent d'aquestes fundacions. Les analogies salten als ulls. Sant Petersburg, com Sant Carles, duia el nom del seu fundador; havia estat aixecada, com aquesta, en terrenys insalubres i pantanosos, a la vora del mar, i vora les ribes d'un riu, havia de ser la Cort dels tsars i la ciutat més bella de l'Imperi.

És difícil explicar-se l'escassa importància que han concedit els historiadors a aquest projecte, un dels més ambiciosos, sens dubte, dels concebuts sota aquell regnat. Era aquí, en efecte, i no a les obres parcials, per belles que fossin, realitzades a Madrid, ni a les d'Aranjuez, iniciades i quasi acabades per un altre rei, on havia de perpetuar-se, amb grandesa i brillantor sense igual, la glòria de Carles III i el seu regnat, com a Sant Petersburg s'havia perpetuat la glòria del regnat de Pere el Gran i d'aquell emperador.

És obvi que entre ambdós projectes hi havia diferències molt importants; aquí no es tractava, sobretot, d'ostentació, d'una manifestació d'orgull i de poder que fos l'admiració de les nacions. Espanya no era Rússia, ni Carles III, amb la seva senzillesa, tenia res a veure amb Pere el Gran. No vestí el nostre Rei l'ample mantell recamat d'or; no s'agenollava, embolcallat en ell, amb el seu ceptre i la feixuga corona, envoltat de popes de llargues barbes, enmig dels cants litúrgics, a

les grans catedrals il·luminades. Carles III no era un emperador; no era ni tan sols un gran rei. «Carles III no era un gran rei –ha escrit un historiador–, era només un bon rei», cosa que trobo que de vegades val més. I com el rei, així havia de ser la ciutat: com el rei i com el regnat que glorificava.

En el moment de la fundació, la població de Sant Carles es reduïa a algunes cabanes de pescadors, assentades a la vora del mar; potser hi havia alguns habitatges d'aquells camperols que duïen en emfiteusi les terres del monestir i dels pastors encarregats dels ramats. Les monges posseïdores del monestir s'havien instal·lat ja a Tortosa; la vella «torre de la Ràpita», dintre de les seves sòlides muralles, avançada sobre la mar, estava, segons un document, «convertida en refugi de pastors i jaç de bestiar en la seva part baixa; a la part de dalt, en nius de cornelles i de milans». El Pou de les Figuretes, encara existent quan jo era infant, estava al pendent rocós que baixa cap al mar, vora les muralles de la fortalesa, i el convent, també en ruïnes, estava assentat sobre l'altura, dominant així tot el recinte, com per recordar als nous senyors la seva pertinença, amb tots aquells territoris, a les monges de l'Orde de Sant Joan, que no havien renunciat de cap manera als seus drets.

El projecte fou tirat endavant amb entusiasme i rapidesa; no es reparà en despeses ni en dificultats, d'acord amb les característiques de les obres d'aquell

regnat; no se sap quins arquitectes van intervenir en les obres. Se sap, tanmateix, que a la Cort de Carles III figuraven els més famosos d'Europa. Tenint en compte la bellesa d'alguns edificis, l'harmoniosa disposició de carrers i places, la grandiositat dels conjunts, no hi ha dubte que els millors foren aquí. Per provar-ho, n'hi ha prou amb recordar l'Església Nova, el magnífic baptisteri construït a l'altura, als afores de la ciutat, i les línies elegants de la qual, de pur estil neoclàssic, competeixen amb les dels més bells edificis d'Aranjuez i recorden alguns dels més famosos de Versalles.

Sota la vigilància directa del primer ministre, i pot dir-se que del Rei, que ho revisava tot, s'iniciaren les obres de la nova ciutat, amb les del canal que aniria d'Amposta a Sant Carles.

Estava la ciutat molt avançada; el canal havia quedat enllestit i s'havia començat ja la distribució de terres. El somni semblava a punt de fer-se realitat, quan succeí la cosa més inesperada, la catàstrofe que s'havia d'abatre com una bufada devastadora sobre la naixent ciutat: la mort sobtada del Rei.

Amb la mort del Rei els treballs quedaren suspesos gairebé de cop; mort el Monarca, no hi havia ja ningú interessat a glorificar-ne la memòria; ja no se'l podia adular; no podia dispensar favors. Floridablanca mateix, si és que ho va desitjar, durant el curt temps que s'estigué amb el nou Rei, prou feina tingué a defensar-se de les conxorxes, a les quals finalment havia de sucumbir. Per sobre d'ell, s'havia d'enlairar la figura

del guàrdia de Corps ben plantat que havia sabut fer vibrar el cor, d'altra banda prou elàstic, com se sap, de la reina Maria Lluïsa. Espanya estava a punt de caure des d'un dels seus regnats més brillants al seu regnat més desgraciat. Sant Carles de la Ràpita havia de rebre, amb el canvi, el cop mortal.

La ciutat es quedà com estava. S'havien aixecat els edificis més importants; els quarters, el palau del governador, les residències per al personal; edificis per a oficines; s'havia començat o estava per començar el de la Reial Duana, destinada al comerç d'Índies i allà, al capdamunt, aïllada entre els garrofers, s'aixecava l'Església Nova, com a prova de la importància que es concedia a la nova població. Al centre del poble, l'avinguda principal –Plaça de Carles III– segur que apareixia en la seva forma definitiva, gairebé acabada, àmplia i bellíssima, amb els seus edificis d'altres porxades, que recorden les de Versalles; tots sumptuosos, però elegants i de línies simples alhora, amb els seus palaus, la seva església, les seves fonts públiques, que no arribaren a funcionar, i els espais disposats per als seus jardins. Tot quedà abandonat, de manera que es pogué dir que Sant Carles, abans de ser ciutat, fou ciutat en ruïnes.

Aquest era l'efecte que feia encara quan jo era xiquet, amb l'espai de l'ampla albereda, tancada al fons per una línia d'arcs i columnes que formaven un semicercle harmoniós, amb les construccions aixecades

a ambdós costats: edificis baixos, d'un sol pis, que semblen donar més amplitud a l'avinguda, tots de línies simples, alhora severes i gracioses, segons l'estil de l'època, importat de Roma i de París, amb les seves altes llotges, encara conservades, els pèrxens, sota els arcs dels quals vaig renouejar amb altres nens durant la meua infància, i on tantes vegades vaig sentir la veu de la mare que em cridava des de la finestra.

Els edificis eren ja en ruïnes, esfondrant-se. Es veien els enormes llenços dels murs, en els pisos, allargant al buit els braços dels arcs trencats. Es veien les façanes cobertes de relleus i de motius ornamentals, simètricament distribuïdes, però sense arrebossar; hi eren les fonts, que mai van arribar a brollar, i allò que haurien d'haver estat jardins magnífics, convertits ara en un roquissar.

Allà als afores, solitària a l'altura, davant del camí de la mar, quedà també sense acabar l'edifici de l'Església Nova, com s'anomena encara, que mai fou església ni nova, amb el seu conjunt d'harmonioses proporcions, formant un ample quadrilàter d'arcs elevats i bellíssims, i amb els capitells, a l'entrada, rematant les columnes altes.

Es pot dir que la història de Sant Carles comença en aquests dies; els milers de treballadors arribats de totes bandes, que havien dut les seves famílies, es resistiren a sortir del poble; els manobres deixaren els seus instruments; els ferrers, les seves fargues; els picape-

drers els seus malls, i s'instal·laren amb els seus en pobres habitatges; d'altres ocuparen els edificis que s'havien quedat per acabar, es dedicaren a la pesca, arrendaren les terres, ja totes amb amo, i amb els pocs que vivien allà, formaren principalment la població primitiva de Sant Carles, constituïda per pagesos i mariners.

Una altra onada de prosperitat, també fallida, semblà venir-li a Sant Carles temps després amb el projecte ressuscitat de la navegació per l'Ebre, sota el regnat d'Isabel II. Sobre l'antic canal, gairebé enterrat pels llims, construït per fra Damián de los Apóstoles, s'obriria un nou canal. L'obra s'emprenia aquesta vegada sota els auspicis d'un grup bancari jueu establert a París. S'havia abandonat la primitiva idea de comunicar amb l'Atlàntic; aquesta vegada el somni era més modest; es tractava solament de fer l'Ebre navegable fins a Saragossa, tot i que ni tan sols això s'aconseguí. S'obrí damunt l'antic el nou canal, ample, defensat a banda i banda per un mur inclinat, amb grans rescloses en el trajecte; fou construït el magnífic port final a Sant Carles i els primers grans vaixells començaren a navegar pel tram comprès entre Amposta i Sant Carles.